

Н.М. Дашенкова

Харківський національний університет радіоелектроніки,
канд. філос. наук, доц. каф. філософії

СОЦІАЛЬНІ ОСНОВИ СУБ'ЄКТИВНОСТІ: ПРЕКАРНІСТЬ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Невизначеність, відсутність впевненості в завтрашньому дні, невизнаність є онтологічними характеристиками положення людини в сучасному світі. Вразливість та нестабільність, які обумовлені соціальними процесами, складають сутність поняття прекарності (Д. Батлер). Суттєвою рисою прекарності є її соціальний стан. Принципова соціальність людини передбачає значущу роль зовнішньої підтримки для забезпечення життя. Недосконалість, незавершеність, онтологічна крихкість людини починається з її тіла. Сконцентрована в соціальному тілі індивіда прекарність є своєрідним татуюванням, яке влада наносить на індивіда, задаючи рамки його існування. Розуміння прекарності життя людини в світі через конститутивну соціальність її тіла ставить під сумнів поняття ідентичності. Особистісні пошуки ідентичності приречені на невдачу насамперед тому, що не індивід відповідає за власне існування. Прекарність має характер універсальності, вона виправдовує необхідність визнання права іншого на життя, тому вона є тим моральним принципом, який може задати основу спільного існування.

Ключові слова: прекарність, прекарітет, соціальне тіло, ідентичність.

Н.Н. Дашенкова

СОЦИАЛЬНЫЕ ОСНОВАНИЯ СУБЪЕКТИВНОСТИ: ПРЕКАРНОСТЬ КАК ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Неопределенность, отсутствие уверенности в завтрашнем дне, непризнанность являются онтологическими характеристиками положения человека в современном мире. Уязвимость и нестабильность, обусловленные социальными процессами, составляют сущность понятия прекарности (Д. Батлер). Существенной чертой прекарности является ее социальный статус. Принципиальная социальность человека предусматривает значительную роль внешней поддержки для обеспечения жизни. Несовершенство, незавершенность, онтологическая хрупкость человека прежде всего запечатлена на его теле. Сконцентрированная в социальном теле индивида прекарность есть своеобразной татуировкой, которую власть наносит на индивида, задавая рамки его существования.

Понимание прекарности жизни человека в мире посредством конститутивной социальности его тела ставит под вопрос понятие идентичности. Личностные поиски идентичности обречены на неудачу прежде всего потому, что не индивид отвечает за собственное существование. Прекарность носит характер универсальности, она оправдывает необходимость признания права другого на жизнь, поэтому она является тем нравственным принципом, который задает основание совместного существования.

Ключевые слова: прекарность, прекаритет, социальное тело, идентичность.

N. Dashenkova

SOCIAL BASIS OF SUBJECTIVITY: PRECARIOUSNESS AS AN ONTOLOGICAL CHARACTERISTIC

Uncertainty, lack of confidence in the future, unrecognizance are ontological characteristics of a person's position in the modern world. Vulnerability and instability, caused by social processes, form the essence of the concept of precariousness (J. Butler). The social status of precariousness is its essential feature. The fundamental sociality of a person provides for a significant role of external support to ensure life. Imperfection, incompleteness, ontological fragility of a person is first of all imprinted on his or her body. Concentrated in the social body of the individual, the precariousness is a kind of tattoo, which the power apply to the individual, setting the framework for his or her existence. Understanding the precariousness of a person's life in the world through the constitutive sociality of his or her body calls into question the concept of identity. Personal search for identity is doomed to failure primarily because the individual is not responsible for own existence. Precariousness has the character of universality, it justifies the need to recognize the right of other to life, therefore it is the moral principle that sets the foundation of co-existence.

Keywords: precariousness, precarity, social body, identity.

Нестабільність, відсутність впевненості в завтрашньому дні, вразливість, «занедбаність» є онтологічними характеристиками положення людини в сучасному світі. Ці явища посилюються соціальними процесами, які є ознаками нашого часу.

Сучасні умови виробництва та трудової занятості, які часто пов'язані з невизначеністю, гнучкістю, відсутністю соціальних гарантій, формують новий соціальний статус працюючої людини. Р. Кастель та П. Бурдьє, аналізуючи положення індивіду в умовах глобалізації економіки, запровадили поняття прекарітету, визначаючи таким чином масовий характер соціальної вразливості. Висока мобільність населення, відкритість кордонів та культурна глобалізація, технологізація виробництва обумовлює зростання конкуренції серед працівників, що дозволяє посилювати експлуатацію, зводити індивіда до виробничої функції. Постіндустріальний капіталізм сьогодення призводить до переходу цієї характеристики з опису маргінальних груп «непотрібних для світу» (бродяг, малоосвічених чи малокваліфікованих) до мало чи не головного атрибуту сучасного індивіду, і це не стосується лише форм трудової занятості¹. Відсутність страхування, небезпека безробіття, нерегулярна занятість, висока конкуренція на ринку праці, посилення влади роботодавця, наднормова робота тощо (соціологічні ознаки) співіснують з екзистенційними ознаками: безпорадністю, хронічною тривожністю, відчуттям вразливості та безнадійності [1]. Являючись наслідками соціально-економічних процесів, ці характеристики людського життя

¹ Тема прекарізації як масового явища особливо актуальна для нашої країни. За статистикою, в 2016 році більше 24% працюючих українців знаходились поза законодавчого поля, працюючи в сфері неформальної занятості. Як правило, це пов'язано з відсутністю соціального страхування, пенсійних відрахувань, будь-яких гарантій з боку роботодавця, що дає можливість говорити про цю форму занятості як про підґрунтя прекарітету. Серед самозанятого населення (а це дрібні підприємці, селяни, ремісники тощо) відсоток неформально працюючих досягає 74%, і це демонструє масовість прекарітету, який перестав бути характеристикою нижніх верств суспільства. Висока мобільність, як результат воєнних дій та окупації, ще більше підсилює ці тенденції [2].

здобувають риси загальності, невідворотності, стають основою онтології сучасної людини.

З соціологічного аналізу економіки поняття прекарітету поширилось на опис інших сфер буття сучасної людини, трансформувавшись в поняття прекарності. Це поняття є одним з найголовніших пояснюючих принципів філософської теорії суб'єкта Джудит Батлер. Вразливість та нестабільність, які обумовлені соціальними процесами, складають сутність прекарності. Дійсно, онтологічна тривога сучасної людини пов'язана не лише зі сферою економіки та занятості. Можливість життя як такого стає крихкою, негарантованою: будь-хто може стати жертвою теракту, проживаючи в забезпеченій цивілізованій країні, або війна може несподівано прийти до вашого дому, вмиє зруйнувати сталий побут, як це відбулося в нашій країні, або зміна соціального устрою чи порядків може суттєво змінити звичний спосіб життя, поставивши на межу виживання конкретного індивіда або цілі спільноти тощо. Тобто, прекарність корелює не стільки з якістю та звичністю добробуту людей, скільки з більш чи менш визначеною впевненістю у тому, що завтрашній день для цих людей взагалі буде. Звісно, деякі люди більшою мірою є жертвою таких обставин, що ставлять їх життя під питання. Бідність, соціальна незабезпеченість, низький рівень освіти та медичного забезпечення, загальний цивілізаційний рівень, пов'язані з ним певні норми дозволяють зробити висновок, що рівень прекарності у різних людей з різних суспільств та спільнот значно варіює.

Прекарність не є психологічною характеристикою, хоча на суб'єктивному рівні відчувається і переживається в станах, що можуть бути описаними психологічними термінами. Суттєвою рисою прекарності (і відмінністю від споріднених понять, що характеризують сучасну хитку онтологію суб'єкта) є її принципово соціальний стан: «Прекарність передбачає соціальність життя, тобто той факт, що наше життя в якомусь сенсі завжди в руках іншого» [3, с. 52]. Людина є відкритою системою, і її виживання та життя залежать від зовнішніх умов, які є переважно соціальними. Людина є закинутаю у світ, в якому не вижити самотужки. Вона не є самодостатньою істотою, завжди потрібен інший (Інший), хто забезпечить умови для життя. Ця екзистенційна характеристика самотності та недостатності людської істоти має компенсацію (у більшості випадків, недостатню) у вигляді конкретних соціальних умов існування в конкретному суспільстві. Ці умови створюються суспільством і його владними інстанціями, і метою їх роботи є зменшення (доведення до зникнення) прекарності: «соціальні та політичні інститути створюються ще й для того, щоб зменшити фактори прекарності, особливо всередині держави-нації» [4, с. 91].

Введення категорії прекарності передбачає перегляд розуміння тілесності та ролі тіла в становленні суб'єктивності. Парадокс тіла полягає в тому, що межі «Я» окреслені тілом, але само по собі тіло людини є незамкненою системою. Недосконалість, незавершеність, онтологічна крихкість людини починається з її тіла. Це тіло в різноманітності його форм та образів є одночасно і межею суб'єкта, і тим, що відсилає за ці межі. Людське тіло є повністю і насамперед соціальним, постійно відтворюваним поглядом та дією Іншого/іншого (як закону та як сусіда). Моє тіло є умовою мого існування в світі, який населений іншими людьми. І саме це робить його, і через нього і мене в цілому, залежним/залежною від соціальних умов. Навіть більше: знаходячись в світі інших, взаємодіючи, потерпаючи чи підкоряючи, моє тіло певною мірою є невідконтрольним мені самому. «Межа того, ким я є, – це межа тіла, але межа тіла ніколи повністю мені не належить» [3, с. 106]. Тіло, відкрите до світу, приймає турботу, але може й наражатися на небезпеку. Соціальність тіла, таким чином, продукує його прекарність. Сконцентрована в соціальному тілі індивіда прекарність є своєрідним татуванням, яке влада наносить на індивіда, задаючи рамки його існування. Якщо суб'єктивність у кожному життєвому моменті формується і здійснюється у взаємодії з іншим, то прекарність (та її рівень) в її соціальності, яка визначає можливість існування

конкретного індивіда в конкретних умовах, може вважатися онтологічною характеристикою людського життя.

Розуміння прекарності існування людини в світі через конститутивну соціальність її тіла ставить під сумнів поняття ідентичності. Взагалі, існує традиція трактувати ідентичність в декількох смислових аспектах. По-перше, ідентичність як рівність самому собі у просторі та часі: «я є я, я маю власну історію, яка відбувалася зі мною, і, незважаючи на неминучі зміни, я залишаюся тим самим я». Другий аспект тісно пов'язаний з першим і полягає в підтримці цілісності особистості, яка обумовлена своїми частинами, але не зводиться до їхньої суми. І нарешті, по-третє, ідентичність як приналежність: «хто я?». Саме у цьому сенсі поняття ідентичності використовується найчастіше і саме цю ідентичність піддає сумніву трактування тіла суб'єкта як такого, за що він, суб'єкт, не відповідальний.

Цей концепт є чи найпопулярнішим терміном для характеристики існування сучасної людини в її намаганнях віднайти чи відновити сенс власного існування (наприклад, багаточислені міркування про кризу ідентичності). Йдеться про те, що постійна невпевненість, яку відчуває сучасна людина, пов'язана з характеристиками ситуації, в якій вона перебуває. Однією зі спроб зняти цю онтологічну невпевненість і служить звернення до ідентичності. Ідентичність «постає спробою погодити й поєднати те, що роз'єднала сучасність: правду і цінність, раціональність і традицію, знання і соціальну близькість, індивідуальне і колективне» [5, с. 27]. Концепція прекарності людського існування та онтологія соціального тіла людини дає можливість зрозуміти, чому наполегливі пошуки цієї соціальної ідентичності, характерні для людини нашого часу, навряд чи можуть призвести до розв'язання тих проблем, які перед нею ставляться.

Марно сподіватися, що від онтологічної невпевненості можна забезпечитися, вибудовуючи ідентичності, які самі по собі є лише масками на обличчі буття [5]. Особистісні пошуки ідентичності приречені на невдачу насамперед тому, що не індивід відповідає за власне існування, як би йому цього не хотілося. Інші вибудовують умови можливості життя індивіда; «Інший» як владний інститут відповідальний за те, яким чином, у яких можливостях індивід може вибудовувати власне життя. Прекарність, яка виписана на тілі та вбудована в існування людини, задає горизонти можливостей реалізації суб'єктивності.

Принципова соціальність людини передбачає значущу роль зовнішньої підтримки для забезпечення життя. Але здійснюватись ця підтримка може різними засобами. Батлер стверджує, що найчастіше зменшення прекарності однієї групи людей, особливо в складних соціальних умовах, наприклад, воєнного конфлікту, досягається за рахунок збільшення прекарності іншої групи [3]. Війна взагалі є ситуацією, яка провокує виникнення прекарності, навіть якщо б її не існувало. Влада (як пряма – державна, інституціональна, так і прихована, дискурсивна) досягає ефекту відчуття соціальної впевненості членів власної «привілейованої» спільноти, зводячи нанівець значущість життя індивідів, що входять до супротивної, «ворожої» групи. Різними засобами² втілюється думка про те, що не всі люди заслуговують права на

² Найбільший інтерес в цьому ракурсі представляють дискурсивні владні механізми, які поволі впроваджують певні ідеології, здійснюючи намагання керувати суспільною та індивідуальною свідомістю. Навіть в умовах відкритого суспільства з досить дієвим суспільним контролем за діями владних інститутів можливе ефективне управління свідомістю за допомогою прихованих технологій. Однією з них є фреймування, або певним чином здійснене фокусування реальності. І. Гофман в 1974 році створюючи теорію фреймов як деяких структур сприйняття та осмислення, які допомагають людям в типових соціальних ситуаціях подібним способом інтерпретувати світ, вважав, що ці структури представляють собою «здатність практичної свідомості «збирати» світ в організоване ціле без участі дискурсивного контролю» [6]. Сьогодні зрозуміло, що виділення якогось аспекту, риси явища чи події, контекстування або вирізання з контексту, тобто власне рамкування (з англійської frame – кадр, рамка) створює умови для потрібного розуміння цих явища чи події.

життя: якщо хтось сприймається як загроза життю, то він сам по собі вже не має права на життя, його життя не має значення, він ніби не живий і не живе. Дегуманізуючи супротивника, можна досягнути певних тактичних цілей: згрупувати та об'єднати «своїх», чия прекарність хвилює, вимагає дій на захист. Цей путь є нескладним та досить ефективним, але чи є це реальним зменшенням прекарності, чи лише ілюзорним ефектом?

Здійснюючи заходи, які ведуть до збільшення прекарності інших через невизнання цінності їх життя, оголошення їх такими, що немов ніколи й не жили, влада насправді досягає лише короткочасних цілей і провокує збільшення прекарності для «своїх» в довгостроковій перспективі. Прекарність як онтологічна характеристика має характер універсальності, об'єднуючи всіх людей своєю наявністю: «суб'єкт, яким є я, прив'язаний до суб'єкта, яким я не є, ...у кожного з нас є сила знищувати та бути знищеним і ми пов'язані між собою цією силою й цією прекарністю» [3, с. 92]. Як ознака, що виписана на тілі кожної людини, незалежно від соціального статусу, рівня достатку чи цінностей, які вона сповідує, прекарність демонструє рівність та взаємозалежність усіх, хто живе. Таким чином, прекарність є тим моральним принципом, який може задати основу спільного існування, моральним виправданням необхідності визнання права іншого на життя.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Чехонадских, Мария. Трудности перевода: прекаритет в теории и на практике [Електронний ресурс] / Мария Чехонадских. // Художественный журнал. – 2012. – № 79/80. / www.xz.gif.ru/79-80/chekhonadskih
2. Шахін, Юрій. Прекарный труд в условиях Украины [Електронний ресурс] / Юрій Шахін. // Ліва. Інтернет-журнал. – 01.02.2018. / www.liva.com.ua/prekarnyj-trud-v-usloviyah-ukrainyi/html
3. Батлер, Джудіт. Фрейми війни. Чиї життя оплакують? [Текст] / Джудіт Батлер; пер. з англ.. Ю. Кравчук. – Київ: Медуза, 2016. – 278 с.
4. Батлер, Джудіт. Перформативність, прекарність та сексуальна політика [Текст] / Джудіт Батлер. // Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міждисциплінарному спектрі. За ред.. К. Міщенко та С. Штретлінг. – Київ: Медуза, 2014. – С. 93 – 104.
5. Донскіс, Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ [Текст] / Леонідас Донскіс; пер. з англ. – К.: Факт, 2010. – 312 с.
6. Гофман И. Анализ фреймов: эссе об организации повседневного опыта [Текст] / Ирвинг Гофман; пер. с англ. / Под ред. Г. С. Батыгина и Л. А. Козловой. – М.: Институт социологии РАН, 2003. – 752 с.